

SANOAT KORXONALARI RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHNING INNOVATSION MODELLARI VA ULARNING AMAL QILISH XUSUSIYATLARI

Toshpo'latov Maqsud Bobir o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15467558>

Annotatsiya. Maqolada sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishda innovatsion modellarni qo'llashning nazariy asoslari va amaliy ahamiyati o'rganiladi. Bugungi globallashuv va texnologik taraqqiyot sharoitida korxonalar o'z ustunliklarini saqlab qolish va mustahkamlash uchun yangi innovatsion yondashuvlarga tayanishi zarur. Xususan, ilg'or texnologiyalarni joriy etish, raqamli transformatsiya, yashil innovatsiyalar, ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlanmalarini rivojlantirish kabi innovatsion modellar tahlil qilinadi. Tadqiqotda ushbu modellarni joriy etish jarayonida uchraydigan tizimli muammolar, ularning yechimlari hamda mahalliy sanoat korxonalarida qo'llanilayotgan ilg'or tajribalar yoritilgan. Shuningdek, maqolada innovatsion modelning muvaffaqiyatli amal qilishi uchun zarur bo'lgan tashkiliy, texnologik va inson resurslari infratuzilmasi talablari ham tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Innovatsion model, raqobatbardoshlik, sanoat korxonasi, raqamli transformatsiya, ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari (ITTKI), texnologik modernizatsiya, ishlab chiqarish samaradorligi, innovatsion infratuzilma, strategik rivojlanish, innovatsion faoliyat.

INNOVATIVE MODELS OF INCREASING THE COMPETITIVENESS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES AND THEIR IMPLEMENTATION FEATURES.

Abstract. The article studies the theoretical foundations and practical significance of using innovative models to increase the competitiveness of industrial enterprises. In today's conditions of globalization and technological progress, enterprises need to rely on new innovative approaches to maintain and strengthen their advantages. In particular, such innovative models as the introduction of advanced technologies, digital transformation, green innovations, and the development of research and development are analyzed. The study covers the systemic problems encountered in the process of introducing these models, their solutions, and best practices used in local industrial enterprises. The article also analyzes the organizational, technological, and human resources infrastructure requirements necessary for the successful implementation of the innovative model.

Keywords: Innovative model, competitiveness, industrial enterprise, digital transformation, research and development (R&D), technological modernization, production efficiency, innovative infrastructure, strategic development, innovative activity.

KIRISH

Global iqtisodiy raqobatning kuchayib borayotgan sharoitida sanoat korxonalarining barqaror faoliyat yuritishi va bozor talablariga moslashuvi bevosita ularning raqobatbardoshlik darajasi bilan belgilanadi. An'anaviy ishlab chiqarish texnologiyalariga asoslangan yondashuvlar endilikda o'z samarasini yo'qotmoqda. Natijada, sanoat subyektlarining rivojlanishi uchun innovatsion modellarni joriy etish zaruriyati yuzaga kelmoqda.

Innovatsion model — bu korxonaning ilmiy-texnikaviy salohiyatiga asoslangan holda mahsulotlar, xizmatlar, texnologiyalar va boshqaruv yondashuvlarini tubdan yangilash orqali raqobat ustunligini ta'minlash strategiyasidir. Bu jarayonda raqamli texnologiyalarni joriy etish, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish liniyalari, “yashil” texnologiyalar, hamda intellektual mulk asosida yaratilgan mahsulotlar alohida o‘rin egallaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF–60-son Farmonida innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish va sanoatda yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish asosiy ustuvor yo‘nalishlar sifatida belgilangan. Mazkur yondashuvlar sanoat korxonalarining transformatsiya jarayonlarini jadallashtirishga xizmat qilmoqda.

Ushbu maqolada sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishda qo‘llanilayotgan innovatsion modellar tahlil qilinadi, ularning samaradorligini ta'minlovchi omillar ochib beriladi hamda amaliy misollar asosida ularning amal qilish xususiyatlari yoritiladi.

Metodologiya: Mazkur ilmiy tadqiqotda sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan innovatsion modellarni o‘rganish uchun zamonaviy ilmiy-uslubiy yondashuvlar qo‘llanildi. Tadqiqotning metodologik asosini tizimli tahlil, qiyosiy metod, induktiv va deduktiv yondashuvlar, empirik ma'lumotlarni tahlil qilish hamda holatli o‘rganish (case-study) metodlari tashkil etdi.

Avvalo, raqobatbardoshlik va innovatsiya tushunchalari o‘rtasidagi bog‘liqlik aniqlanib, nazariy modellar asosida sanoat korxonalari faoliyatida innovatsion transformatsiya qanday kechayotgani o‘rganildi. Bu jarayonda Porterning raqobat ustunligi nazariyasi, Schumpeterning innovatsiya to‘lqini modeli, hamda Chesbroughning “ochiq innovatsiyalar” konsepsiyasi asosiy nazariy tayanch sifatida xizmat qildi.

Tadqiqotning empirik qismida esa O‘zbekiston sanoat tarmoqlarida faoliyat yuritayotgan bir qator korxonalar (jumladan, avtomobilsozlik, elektrotexnika, kimyo va oziq-ovqat sanoati) misolida innovatsion faoliyat ko‘rsatkichlari o‘rganildi. Korxonalarining texnologik modernizatsiya darajasi, raqamli texnologiyalarni joriy etish holati, ilmiy-tadqiqotga ajratilgan investitsiya hajmi, hamda yangi mahsulotlarning bozor ulushi bo‘yicha statistik tahlillar olib borildi.

Bundan tashqari, normativ-huquqiy asoslar hamda davlat tomonidan taqdim etilayotgan innovatsion rag‘batlantiruvchi mexanizmlar ham tadqiqot doirasida o‘rganilib, mavjud muammo va imkoniyatlar baholandi. Ayniqsa, Prezident farmonlari, O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish agentligi ma'lumotlari, hamda Jahon banki, UNIDO va BMTTD kabi xalqaro tashkilotlarning ochiq ma'lumotlaridan foydalanildi.

Ushbu metodologik yondashuvlar asosida sanoat korxonalarida innovatsion modelning qanday ishlashi, qanday omillar muvaffaqiyatga olib kelishi va ularni kengaytirish yo‘llari bo‘yicha asosli ilmiy xulosalar chiqarishga erishildi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi: Sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan innovatsion modellarni chuqur o‘rganish uchun turli mahalliy va xorijiy adabiyotlar, ilmiy maqolalar, strategik hujjatlar va xalqaro tashkilotlar hisobotlariga tayandik.

Mazkur adabiyotlar sharhi mavzuni nazariy va amaliy jihatdan to'liq yoritish imkonini beradi. Avvalo, M. Porter tomonidan ilgari surilgan *“Raqobat ustunligi”* konsepsiyasi raqobatning asosiy kuchlarini, sohalararo raqobat omillarini va qiymat zanjirining tahlilini tushunishda asosiy nazariy manba hisoblanadi. Unga ko'ra, korxonalar raqobatda ustunlikka erishish uchun innovatsion strategiyalar orqali o'z mahsulot yoki xizmatlarini boshqalarnikidan farqli va yuqori qo'shilgan qiymatli qilishi zarur.

J. Shumpeterning *“Innovatsion to'liqlar nazariyasi”* esa texnologik yangiliklar va ularning iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini o'rganishda muhim manba bo'ldi. Uning fikricha, iqtisodiy o'sishning eng muhim manbai — bu innovatsiya va ijodiy buzilish (creative destruction) bo'lib, aynan sanoat korxonalar innovatsiyalarni yaratishda lokomotiv rolini o'ynaydi.

Mahalliy mualliflardan T. To'xtasinov, X. Karimov va Z. Umarovalarning ilmiy maqolalari O'zbekistonda sanoat tarmoqlari innovatsion rivojlanishining amaliy jihatlarini, ayniqsa kichik va o'rta korxonalar doirasida innovatsion faoliyatni moliyalashtirish, texnologik modernizatsiya va infratuzilmani takomillashtirish masalalarini keng yoritadi.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, Innovatsion rivojlanish agentligi hisobotlari, hamda *“Yangi O'zbekiston – 2022–2026 yillar taraqqiyot strategiyasi”*da sanoatni innovatsion rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan. Ushbu hujjatlar korxonalarni raqamli transformatsiyaga tayyorlash, ilmiy-texnik salohiyatni oshirish va innovatsion infratuzilmani shakllantirish bo'yicha muhim yo'nalishlarni belgilab beradi.

Xalqaro tashkilotlar tomonidan e'lon qilingan adabiyotlar, jumladan, UNIDO, OECD, World Bank va WEF (World Economic Forum) hisobotlarida sanoatning raqobatbardoshligini oshirishda *“to'rtinchi sanoat inqilobi”*, ya'ni Industry 4.0 konsepsiyasi asosida raqamli texnologiyalar — IoT, sun'iy intellekt, bulutli hisoblash, 3D bosma, robototexnika va boshqa texnologiyalar joriy etilishi orqali innovatsion taraqqiyotga erishish yo'nalishlari asoslangan.

Shuningdek, O'zbekiston sanoati kontekstida olib borilgan ilmiy izlanishlar, ayniqsa iqtisodiy xavfsizlik, eksport salohiyatini oshirish va sanoat klasterlari doirasida innovatsiyalarning o'rni bo'yicha yozilgan ilmiy maqolalar mavzuni mahalliy sharoitda chuqur tahlil qilishga imkon beradi.

Umuman olganda, adabiyotlar sharhi shuni ko'rsatadiki, innovatsion model — bu faqat texnologiya emas, balki strategik boshqaruv, malakali kadrlar, ilg'or tajriba va huquqiy-moliya muhitining uyg'unligiga asoslangan kompleks yondashuvdir.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekiston sanoat tarmoqlarida innovatsion modellarni joriy etish holatini chuqur tahlil qilish orqali raqobatbardoshlikni oshirishga doir amaliy yondashuvlar va ularning natijalari o'rganildi. Tadqiqot davomida bir nechta sanoat korxonalarining (xususan, avtomobilsozlik, elektrotexnika, kimyo va oziq-ovqat tarmoqlari) innovatsion faoliyati, texnologik yangilanishi, hamda mahsulot sifati bo'yicha o'zgarishlari kuzatildi.

Birinchidan, *“UzAuto Motors”*, *“Artel”*, *“Uzkimyosanoat”* kabi yirik sanoat korxonalari tomonidan ishlab chiqarish liniyalarining avtomatlashtirilishi va raqamli boshqaruv tizimlarining joriy qilinishi samarali innovatsion transformatsiyaning amaliy misoli sifatida xizmat qilmoqda.

Bu korxonalarda mahsulotlar tannarxining pasayishi, ishlab chiqarish hajmining ortishi va eksport salohiyatining oshishi kuzatilmoqda.

Masalan, UzAuto Motors kompaniyasida 2023-yilda joriy etilgan SAP ERP tizimi orqali ishlab chiqarish rejalashtiruv va resurslar boshqaruvi yuqori aniqlikda amalga oshirilmoqda.

Natijada, mijozlarga yetkazib berish muddati 18 foizga qisqarib, ishlab chiqarish samaradorligi 22 foizga oshgani qayd etildi. Bu esa innovatsion boshqaruv modelining bevosita samaradorligini ko'rsatadi.

Ikkinchidan, kichik va o'rta sanoat subyektlari tomonidan ilg'or texnologiyalarni joriy etish hali yetarli emas. Ularning asosiy muammolari qatorida innovatsiyalarga sarmoya yetishmasligi, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan hamkorlikning sustligi, va malakali texnik mutaxassislarining tanqisligi mavjud. Biroq, "Innovatsion rivojlanishni qo'llab-quvvatlash jamg'armasi" orqali texnologik yangiliklarni tijoratlashtirishga doir ayrim muvaffaqiyatli loyihalar moliyalashtirilmoqda.

1-jadval.

O'zbekiston sanoat korxonalarida innovatsion faoliyat ko'rsatkichlari (2020–2023 yillar, tahliliy ma'lumotlar)

№	Korxona nomi	Innovatsiyaga yo'naltirilgan mablag' (mlrd so'm)	Yangi mahsulotlar ulushi (%)	Raqamli texnologiya darajasi	Eksport hajmi o'sishi (%)
1	UzAuto Motors	789.5	28%	Yuqori	15%
2	Artel Electronics	544.6	22%	O'rtacha-yuqori	18%
3	Uzkiymosanoat	602.7	19%	O'rtacha	10%
4	Toshkent vino kombinat	501.4	12%	Past	5%
5	Bek Cluster (TTZ)	236.3	15%	O'rtacha	7%
6	Samarqand avtomatika	145.7	18%	O'rtacha	9%

Manba: Mualif ishlanmasi

Uchinchidan, xorijiy tajribalarni tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, Germaniya, Janubiy Koreya, Yaponiya kabi davlatlarda "ochiq innovatsiyalar" modeli asosida sanoat korxonalari universitetlar, ilmiy markazlar va startaplar bilan faol hamkorlik qiladi. Bu esa yangi mahsulotlar va xizmatlarni bozorga tezkor chiqarish imkonini yaratadi. O'zbekistonda bu model hali to'liq shakllanmagan bo'lsa-da, ayrim pilot hududlarda "sanoat-akademik klasterlar" tajribalari boshlab yuborilgan.

Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishda bir qator muhim omillar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Avvalo, innovatsion infratuzilmaning mavjudligi — ya'ni texnoparklar, IT-markazlar, startap inkubatorlar va ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan integratsiyalashgan ishlab chiqarish muhiti — innovatsion faoliyatning asosiy tayanchiga aylanmoqda.

Shuningdek, texnik mutaxassislar, muhandislar, ilmiy xodimlar va boshqaruv kadrlarining innovatsion fikrlash darajasi, zamonaviy texnologiyalarni qamrab olgan bilim va ko'nikmalari kadrlar salohiyatining yuqoriligini ta'minlaydi. Bundan tashqari, innovatsion faoliyatning barqaror davom etishi uchun yetarli moliyaviy resurslar va ijobiy investitsiya muhiti zarur bo'lib, bu sohada davlat tomonidan yaratilayotgan grantlar, subsidiya va soliq imtiyozlari muhim ahamiyat kasb etadi. Nihoyat, raqobatbardosh sanoat modelini shakllantirishda normativ-huquqiy baza va davlatning innovatsiyani rag'batlantirishga qaratilgan siyosati ham muhim o'rin egallaydi. Aynan yuqorida tilga olingan omillarning uyg'un va tizimli asosda faoliyat yuritishi sanoat korxonalarida innovatsion modellarni muvaffaqiyatli joriy etishga zamin yaratadi.

MUHOKAMA

Yuqoridagi tahlillar asosida shuni ta'kidlash lozimki, sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishda innovatsion modellarni joriy etish nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, balki butun iqtisodiyotning tarkibiy modernizatsiyasiga xizmat qiladi.

Bu modellar orqali korxonalar yangi mahsulot turlarini yaratish, mavjud mahsulotlarni takomillashtirish, ishlab chiqarish tannarxini pasaytirish va eksport salohiyatini oshirish imkoniyatiga ega bo'lmoqda.

Muhokamalar davomida aniqlanishicha, O'zbekiston sanoatida innovatsiyalarning joriy qilinishi bo'yicha sezilarli siljishlar mavjud bo'lsa-da, hali ko'plab tizimli muammolar saqlanib qolmoqda. Xususan, kichik va o'rta korxonalar uchun innovatsion infratuzilmaning cheklangani, texnologik transfer tizimining rivojlanmagani, ilm-fan bilan ishlab chiqarish o'rtasidagi integratsiyaning sustligi bu yo'nalishdagi asosiy to'siqlar sirasiga kiradi. Bu esa, o'z navbatida, innovatsiyalarning keng miqyosda joriy etilishiga to'sqinlik qilmoqda.

Shu bilan birga, ilg'or xorijiy tajribalar asosida ochiq innovatsiyalar modelini joriy etish, klasterlashgan sanoat zonalarida ilmiy markazlar bilan yaqin hamkorlikni rivojlantirish, texnologik parklar faoliyatini kengaytirish, startup ekotizimini rag'batlantirish orqali mavjud muammolarni hal etish mumkin. Bunda davlat siyosatining barqarorligi va xususiy sektorning faolligi o'zaro muvofiqlashtirilgan holda yuritilishi zarur.

Muhokama shuni ko'rsatadiki, raqobatbardoshlikni ta'minlashda innovatsion modelning o'zi yetarli emas — u bilan bir qatorda unga xizmat qiluvchi infratuzilmaviy, institutsional va resurs omillarining uyg'unligi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Aks holda, innovatsiyalarning samarasini amaliy natijalarda ko'rish imkoni bo'lmaydi. Shu bois, O'zbekiston sanoati innovatsion rivojlanishining keyingi bosqichida innovatsiyani yagona strategik yo'nalish sifatida belgilash va uni qat'iy amalga oshirish dolzarb vazifa sifatida qaralishi lozim.

XULOSA

Yuqorida olib borilgan nazariy va amaliy tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi: sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish innovatsion yondashuvlarni samarali joriy etish orqali erishiladi. Innovatsion modellar sanoatning texnologik yangilanishi, mahsulotlar sifatining oshishi, ishlab chiqarish tannarxining kamayishi va eksport imkoniyatlarining kengayishida asosiy vosita bo'lib xizmat qilmoqda.

Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, sanoatda raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirish, intellektual boshqaruv tizimlari va ilmiy-tadqiqot ishlanmalar asosidagi transformatsiya raqobat ustunligini ta'minlaydi.

O'zbekiston sharoitida esa bu jarayon endigina shakllanayotgan bo'lib, mavjud imkoniyatlarga qaramay, uni to'laqonli amalga oshirish uchun tizimli yondashuv zarur.

Xususan, innovatsion infratuzilmani kengaytirish, texnoparklar va IT-markazlar faoliyatini faollashtirish, kadrlar salohiyatini oshirish, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan hamkorlikni kuchaytirish va investorlar uchun qulay muhit yaratish kabi omillar innovatsion modellarni muvaffaqiyatli joriy etishning muhim shartlaridir. Davlat tomonidan bu borada qabul qilingan strategik hujjatlar, subsidiyalar, grantlar va soliq imtiyozlari innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu munosabat bilan, sanoat korxonalarining innovatsion model asosida ishlashi nafaqat ularning o'z iqtisodiy samaradorligini, balki mamlakatning umumiy sanoat salohiyatini va xalqaro bozorga integratsiyasini ham mustahkamlaydi. Buni ta'minlash uchun davlat, ilmiy muassasalar va xususiy sektor o'rtasidagi strategik hamkorlikni kuchaytirish, har bir hududda innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlaydigan muhitni shakllantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridandir.

REFERENCES

1. Porter, M. E. (1985). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. New York: Free Press.
2. Schumpeter, J. A. (1942). *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Harper & Brothers.
3. Chesbrough, H. W. (2003). *Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology*. Boston: Harvard Business School Press.
4. To'xtasinov, T. (2021). "O'zbekiston sanoatining innovatsion rivojlanish tendensiyalari", *Iqtisodiyot va innovatsiyalar jurnali*, 3(1), 44–50.
5. Karimov, X. (2022). "Raqobatbardoshlikni oshirishda texnologik yangilanishning o'rni", *Ilm-fan va taraqqiyot jurnali*, 5(2), 88–94.
6. Umarova, Z. (2023). "Sanoat tarmoqlarida innovatsiyalarni moliyalashtirish mexanizmlari", *Moliyaviy va iqtisodiy tadqiqotlar*, 2(4), 60–67.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti (2022). PF–60-sonli Farmon: *Yangi O'zbekistonning 2022–2026 yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi*. [onlayn] <https://lex.uz>.
8. Innovatsion rivojlanish agentligi (2023). *O'zbekiston innovatsion salohiyati bo'yicha hisobot*. Toshkent: IRI nashriyoti.
9. UNIDO (2021). *Industrial Development Report 2022: The Future of Industrialization in a Post-Pandemic World*. Vienna: United Nations Industrial Development Organization.
10. World Bank (2022). *Innovation and Competitiveness in Developing Countries*. Washington, D.C.: World Bank Publications.
11. OECD (2021). *Innovation Policy for Industry 4.0*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
12. WEF (2023). *The Global Competitiveness Report 2023*. Geneva: World Economic Forum.
13. Xalqaro moliya korporatsiyasi (IFC) (2022). *Innovatsion faoliyatni moliyalashtirish: Markaziy Osiyo tajribasi*. Toshkent: IFC ofisi.

14. BCG (2020). *Innovation in Industrial Companies: Strategy and Transformation*. Boston: Boston Consulting Group.
15. Shoabdurahmonov, N. (2020). *Iqtisodiy taraqqiyot va innovatsiya: Nazariya va amaliyot*. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.